

al.
349.

A TISZA- ZAGYVA- TARNA-KÖZ
TÁJRAJZA

IRTA:
HORVÁTH MIKLÓS

SZEGED,

1938.

XB 182505

A TISZA- ZAGYVA- TARNA-KÖZ TÁJRAJZA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS.

IRTA :
HORVÁTH MIKLÓS

349/1990

~~349~~

SZEGED,
1938.

914.391.69

A m. kir. Ferencz József- Tudományegyetem Bölcsészeti-
Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés.

Bíró : Dr. Kogutowicz Károly egyet. ny. r. tanár.
Társbíró : Dr. Erdélyi László egyet. ny. r. tanár.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J000985730

I. A Tisza—Zagyva—Tarna közti őstáj.

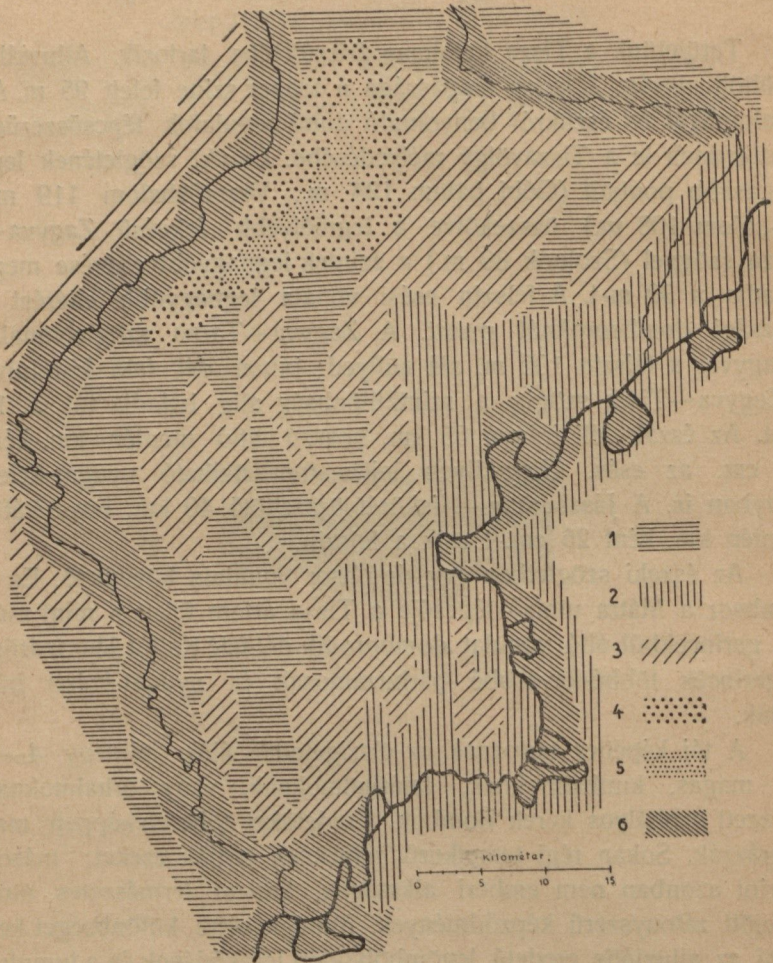
Területünk a Tisza hatalmas árterületébe tartozik. Alluviális feltöltött síkság. Átlagos magassága a tenger színe felett 95 m. Az északnyugat és északról benyomuló dombvonulatok lépcsőszerűen ereszkednek le a Tiszavölgy mélyedésébe. Északi szögletének legmagasabb pontjait (Góbi halom 124 m., Vesszőshalom 119 m., Sashalom 108 m.) összekötve a legmélyebb fekvésű Zagyva—Tisza szöggel (Szolnok 89 m.) a szintek legnagyobb eltérése meghaladja a 30 m-t. A felszín esési vonala legnagyobb eltérést a jászsági domboroknál mutat. A Zagyva—Tarna szögletvonalát elhagyva, a tájszín 100 m. alá süllyed; innen dél felé kiindulva a Zagyva—Tisza szögig a szintkülönbség alig haladja túl a 10 m.-t. Az észak-déli irányú 65 km. hosszú átló mentén km.-ként 52 cm. az esés. Ugyanígyen lejtés tapasztalható nyugat-keleti irányban is. A Jászberény—Kiskörét összekötő 40 km. hosszú átló mentén km.-ként 25 cm.-t esik a felszín.

Az északi szögletben egy dombor vonulata követhető. Ez a dombor a Mátra utolsó lépcsője a Tisza ártere felett s mint zsúfolt gerincekből álló vonulat domborodik dél felé Káltól Jászapátiig. A gerincek többé-kevésbé párhuzamosak és nyugat-keleti irányúak.

A táj képehez tartoznak az elszigetelten álló, mintegy 4—8 m. magas, kunhalmoknak, tatárhalmoknak, vagy őrhalmoknak nevezett szabályos kerek dombok. Eredetüket többféleképpen magyarázzák. Sokan régi temetkező helyeknek tartják ezeket; mások szerint azonban nem emberi alkotások, hanem természetes úton létrejött zátonyszerű képződmények. Mindenesetre különbséget kell tenni az alluviális eredetű legömbölyödött lerakódások és a tumulusok között, ami csak a halmok térszíni viszonylatainak megvizsgálásával és talajrétegeik feltáráásával lehetséges.

A terület északi és déli részén, valamint a Tisza mellékén más és más talajfeleségek dominálnak. Az északi részek nyirok-talaja fokozatosan megy át a Jászság homokterületébe és mindkettőtől különbözik a Tiszavölgy áradmányi talaja.

A Tisza-Zagyvaköz talajtani viszonyai.

1. Löss.

2. Réti agyag.

3. Szik.

4. Homok.

5. Futóhomok.

9. Öntés talaj.

A nyirok összetétele ugyanolyan, mint a vörösföldeké (terra rossa, stb.), ennél fogva hasonló körülmények között kellett keletkeznie, vagyis aránylag bő csapadék és magas évi középhőmérséklet mellett. A jégkorszakban lössz rakódott rá és borítja ma is sok helyen. A lösz a denudáció néhol elszállította, míg az ellentálló nyirok megmaradt (Ballenegger: A termőföld, 125. l.). A nyiroktalajba itt-ott kisebb-nagyobb összefüggő foltokban fekete homok s a Tisza mentén szikes talaj ékelődik.

A fekete homoktalaj Káltól kezdve délnek halad a Tarna bal partján Tarnaörsig s keleti határát Erdőtelek és Heves vonalában éri el. A jászsági területen a megkötött homoktalaj az uralkodó, mely fokozatosan alakul át mezőségi jellegű talajjává. Az átalakulás lassú, a talaj laza marad, kifejezett szerkezet nélkül. Az altalaj sárgás, vagy szürkés agyag, mely általában 1 m.-en alul mindennél megtalálható.

Ezen területen a homoktalaj vastagsága igen nagy. Ennek igazolására szolgáljon a jászberényi gazdasági szakiskola területén levő 75 m. mély ártézi kút fúrásai szelvénye:

0—1	m.	homokos, barna feltalaj,
1—4	„	sárgás-szürke, kissé homokosföld,
4—12	„	sárga homok,
12—17	„	kékes-szürke homok,
17—27	„	szürke, durva homok,
27—45	„	szürke, apró homok,
45—56	„	szürke-kékes homok,
56—61 ^{1/2}	„	kékes homok,
61 ^{1/2} —63 ^{1/2}	„	szürke-kékes homok,
63 ^{1/2} —66·6	„	szürke, márgás agyag,
66·6—70	„	szürke homok,
70—72	„	sárgás-zöld homok,
72—75	„	kékes, durvább homok.

A folyókat nagy kiterjedésű öntésföldek kísérik. Anyaguk majd durvább szemű, majd agyagosabb, a szerint, hogy milyen gyorsan mozgó vízből rakodtak, illetve rakodnak le. A Tiszamenti öntéstalajok mészszegények és általában véve finomabb szeműek, nehezen művelhetők. Az altalaj legnagyobbbrészt átmosott lösz, helyenkint azonban iszaplerakódások alkotják az anyaközetet.

Ezek az öntéstalajok az Alföld klímájának megfelelően lassan

mezőségi jellegű talajokká alakulnak át. Vastagságuk néhány deciméter. A tápanyagkészletük nagy, ha nem is érik el a sötétbarna mezőségi talajaink színvonalát. Ott, ahol a lecsapolás tökéletlenül, elszikesednek; ilyen helyeken a termékenységük lényegesen alacsonyabb. (Ballenegger: i. m. 179. l.)

Kisebb-nagyobb foltokban az egész területen találunk szikeseket. Ezeknek képződése csak a lápos, mocsaras, alacsony fekvésű területeken következik be, ha azok részben kiszáradnak és vizük eléggé sós volt arra, hogy a talajuk a szikesek jellegének megfelelően kémiaileg is átalakuljon. (Sigmond: Hazai szikesek és megjavítási módjaik. 69. l.)

A Zagyva beömlésétől Hatvanig, a Tarna mentén kb. Heves vm. széléig, a Tisza jobb partján felfelé haladva, a szikesek egyre szűkebb térre zsugorognak össze. A Laskó patak és a Kis-Tisza áradásos területein szintén megtalálhatók.

Legkevésbé értékes a fehér iszaptalaj, melyet — ha a feltalajt alkotja — „vakszik“-nek is neveznek. Ilyen vonul Sarudtól a Tiszáig, ilyen a nagyhidvégpusztai, valamint a tepélypusztai talaj is, mely észak felé húzódik Mezőtárkány határáig. Ezt az iszapot a Laskó patak rhyolit-tufával borított völgyekből eredő vize szállítja. A nép „fagyos agyag“-nak nevezi. Az Eger patak szintén sok fehér iszapot szállít és Poroszló tájékán — ahol folyása meglassul — ezt az iszapot lerakja.

A folyók és patakok életjelenségei nemcsak a táji jelleg legjelentősebb kialakító tényezői, hanem a növényi takaró minőségét is meghatározzák. A hatalmas árterületen kószáló folyókat nagy kiterjedésű lápok, mocsarak és sárrétek kísérték, melyeket dús lápi és mocsári növényzet lepelt el.

A Tisza Poroszló és Tiszafüred között, az Eger beömlésénél lép területünkre. Völgyét az ártér széles övezete kíséri. Ennek határát a régi folyómedrek partos hátságai alkotják.

A folyó változó, sokszor igen éles törésirányú szakaszrészekből áll, melyeket ingoványok, lápok, haloványok és vizenyős rétek szegélyeznek. Az éles és összehajló kanyarulatokon egy-két szépen kimutatható önlevágás (a tiszaroffi kanyarulatban Sajfoknál és Rofftól délre az első kanyarulat a jobb oldalon) mutatható ki a József császárkori és a mai térképfelvételek nyomán. Mindkét oldalon holt medrek sora kíséri a folyót. Alacsony partjaik között se-

kély viz poshad, amelyben káka, sás és egyéb vízi növény, a víz mentén pedig buja füzesek találhatók.

A Tisza szélessége közepes vízállás mellett 100—200 m. között váltakozik. Partjai jól kiképzettek, mély medre felett 4—5, sőt 8 m. magasra is emelkednek. Medrét vastag löszrétegbe vágta s azt folyton mélyíti és alakítja. A tengerszintre átszámított magasságai a fontosabb pontjain: Taskony 81.80 m., Tiszabő 80.68 m., Szolnok 79.55 m. Medrében néhány kisebb szigetet is találunk: így Tiszaburánál, Tiszaroffnál és a gyendai pusztánál.

Csekély esésszöge következtében a Tisza vízáramlása igen lassú, így a magával sodort finom iszapot és hordalékot kényelmesen lerakhatja. Ennek következtében a mederágy állandóan emelkedik.

A Tiszavölgy közvetlen vízgyűjtő területét a közelében lévő kis tavak, zizenyős területek és vékony erek alkotják. Pély ingoványai felől a Sajfoki-ér, Györgyér, Lápostó, Nagyfoktó és a Csataér egyesített vizeit a Mélyér vezeti a Tiszába. A Mélyér körül kígyóznak a Horgasér, Nagyrékasér, Hármasér, Árpásér, Palotásér, Berekér, Bikásér, Harmágér, stb.

A Tisza után a legnagyobb folyóvíz a Zagyva, mely Jászberénynél éri el területünket. Itt két ágra szakad, északi ága megke-
rül a várost és Jákóhalma határán egyesül a Tarnával. Az év legnagyobb részében sekély vízi folyó tavasszal, hóolvadáskor óriási mennyiségű vizet szállít le.

Legjelentősebb mellékvíze a Mátrából eredő Tarna. Ehhez csatlakozik néhány időszakos vízfolyás: Gömbölyér, Rajnaér, stb. Tarnaméra, Boczonád, Tarnaörs, Jászdósa és Jákóhalma környékén több kiszáradt medret találunk. Egykor valószínűleg ezekben folyt a Tarna, míg medre nyugat felé nem terelődött. (Scheftsik Gy.: J. N. K. Sz. vm. multja és jelene, 25. l.)

Az említett három folyó mellett jelentős vizek még az Eger és Laskó patakok. Mindkettő a Mátra két párhuzamosan futó völgyében ered; párhuzamosan futnak le az Alföldre és csak a mező-tárkányi szűkület után tér el a Laskó délre. Az Eger Poroszlónál, a Laskó ettől délre, Sarudnál torkollik a Kis-Tiszába, a főfolyó egyik mellékágába. Meg kell még említeni, mint időszakos vízfolyásokat: a Csörsz-árkát, Hanyiért, és a Hajasért, amelyek hosszúságuknál fogva igen nagy területek vizét vezetik le.

Gyógy-, vagy ásványos vizek egyáltalában nincsenek.

Az éghajlati-, csapadék- és talajviszonyoktól függ a táji jelleget meghatározó növényi takaró minősége. Mivel a terület egyes kiemelkedő részekről eltekintve mocsaras, víz által borított volt, növényi takarója természetesen csak mocsári növényzet lehetett. Legjellemzőbb típusai ennek a különböző nád, sás, káka és zsur-lófélék. A mocsarak között kiemelkedő szigeteken pedig elég kiterjedt mocsári erdőségek voltak a következő fafélésekkel: fűz-, nyár-, kőris-, éger-, tölgyfák; rekettye, bodza, stb.

Másik jellemző tájtipusa a mocsári és folyómellékin kívül a pusztai táj, melyet sokan előszeretettel hasonlítanak az orosz sztyephez. Ennek legfontosabb meghatározó jegye a fátlanság, bár a klimatikus viszonyok egyáltalában nem zárják ki az erdő létezését.

Amilyen változatos az őstáj növényi takarója, éppolyan gazdag az állatvilága is. Az érintetlen mocsaras területeken, a folyókban és az ezeket szegélyező erdőségekben az állatok hihetetlen sokfélesége és tömege ütött tanyát. Vadliba, vadkacsa, gém, vöcsök, kócsag, stb. s az apróbb vízi madarak nagy tömegben éltek a mocsarak nádasaiban.

De a pusztáknak is megvolt a jellegzetes madárvilága. A nagyobb vadak is buvóhelyet találtak itt, pl. farkas, róka, őz, hód közönségesek voltak. Ezeken kívül a kisebb vadak: vidra, borz, nyest, vadmacska, görény, cickány, vízipatkány, stb. A folyó- és állóvizekben pedig a halak rengeteg fajtája élt.

II. Az ember megjelenése a tájban

A fent leírt őstájba már a történelmi korok előtt betelepült az ember, mert a terület előnyei, valamint gazdag állat- és növényvilága optimális lehetőséget nyújtottak életéhez. Az előkerült leletekből rekonstruálhatjuk az akkori kultúrák értékét és az emberek életét. Alig van olyan terület, ahol ne találunk meg a történelmi korok emberének nyomait.¹

¹ Bronzkori leletek: Erdőtelek, Füzesabony. Vezekény, Tarnaszentmiklós, Jászalsószentgyörgy, Jászdósa és Jákóhalma. La-Téne-kori: Jászládány; római és jazig-szarmata kori: Vezekény, Jászalsószentgyörgy, Besenyőtelek, Poroszló, Füzesabony, Jászdósa, Szolnok, Nagykőrű; avarkori: Alattyán és Jánoshida.

A lelőhelyek majdnem mind a Tisza ösingoványaitól nyugatra eső és ezekből kiemelkedő dombokon és hátságokon helyezkednek el, valamint a Zagyva és a Tarna folyók partvonalait szegélyezik. A telepek mindenütt az ártér kiemelkedő pontjait szállták meg, ahol védve voltak a folyók áradásaitól, de egyúttal közel voltak a vízhez, ami egyrészt táplálékukat, másrészt pedig védelmüket is biztosította. Idők folytán az egyes telepek elpusztultak, hogy helyükön ismét újabbak keletkezzenek. Ez az oka annak, hogy a legtöbb helyen emeletszerűen egymásra települve találjuk: a bronzkori, kelta, jazigszarmáta, avar, stb. kultúrmaradványokat.

A jázsági és tiszavölgyi tumulusok javarésze honfoglalás-előtti telephely. A belőlük felszínre került leletek szerint nagy részük kelta és hallstadti eredetű. Ilyenek a jászdósai határban: Nagyhalom; a jászapátiban: Borbélyhát; az alattyaniban: Sáskahalom, Feketehalom, Bodorhalom; a jászkisériben: Köhalom, Hajhalom, Kettőshalom; a jászalsószentgyörgyiben: Borsahalom, Rác János halma; a nagykörűiben: Hegyesdomb; a szolnokiban: a mélyéri lapos dombja; a besenyőszögiben: a Fokuru- és Szentiváni puszták dombjai.

Itt kell megemlékeznünk azokról a mesterséges árok-, illetve sáncvonulatokról, amelyeknek nyomai ma is feltalálhatók. Ezeket a nép Csörszárkának hívja. Nevük valószínűleg a szláv „csert“ (csrt) szóból keletkezett, amely ördögöt jelent (Arch. Ért. 1883. 119. l.). Ebből magyarázható a hasonló készítmények „ördögárok“ elnevezése is. Az egyik, az ú. n. „kisárok“ Aquincum felől a Turán és Zagyván átvonulva, Jászberény, Jászdósa és Jászapáti határán át a hevesiváni és akolhádi pusztákon keresztül Kisköréig vezet. A tulajdonképpeni Csörszárók Csány felől lép Jászárokszállás határába és azt átszelve Zsadány, Erdőtelek és Füzesabony irányában halad. Ezek három-öt m. mély árok, melyeknek egyik oldalán gátszerű töltés vonul végig. Egy-egy szakaszuk viszonylagosan ép állapotban van. Amennyire rekonstruálható, az árok átlagos szélessége 4–5 m. között váltakozott. A töltés nagyságát a kiásott föld tömege határozta meg. A magasságát 3 m-re tehetjük. Elkészítésük kora és célja még bizonytalan.

Az ősember munkája megváltoztatta a táj arculatát, azonban valójában csak a magyarság megjelenése idéz elő a vidék életében és külső formájában gyökeres átalakulást.

III. A táj képének átalakulása.

Az Alföld sűrűbb benépesülése a honfoglalással kezdődött. A Tisza mentén előnyomuló magyarság — halász-vadász és állattenyésztő nép lévén — természetesen a folyók mellékét szállotta meg elsősorban, a homokvidékek és mocsaras területek lakatlanok maradtak. Ezért nem szállották meg a Jászság homokos területét, a Tisza—Zagyva szögben a Mélyér vizenyős területét sem. A végleges letelepedés után hatalmas szállásföldröket vettek birtokukba. A szállástelepek idővel állandó jellegűek lettek s lassan falvakká fejlődtek ki. Nevük legtöbbször a foglaló és alapító nemzetségfő nevét őrizte meg. A később jövő keleti betelepülőknek (kunok, jászok, besenyők) csak azok a részek jutottak, melyek a honfoglalás után lakatlanok maradtak. Nagyjelentőségű a besenyők helyfoglalása. Telepeiket ma már csak a helynevek tüntetik fel, a nép beolvadt. Kandra Kabos szerint besenyő községek voltak: Besenyő, Dormándháza, Kál, Atány, Bod, Heves, Kömlő, Nána, Pély, Sarud, Tenk és Vezekény.

Említettük már, hogy a honfoglaló magyarság kezdetben csak egyes megfelelő pontokat vett birtokába s csak a népesség gyarapodásával indult meg a mind nagyobb és nagyobb területek birtokbavétele. Ezeken a tágas szállásföldeken a magyarság századokig megtartotta ősi nomád életmódját, szokásait, legelőgazdálkodását. Egy 1347-ből való oklevél „szövetből készült házban“ (sátor) lakó számos jászról beszél (Gyárfás: Jászkunok tört. III. k. 53. l.). A lakosság a földművelést csak oly mértékben űzte, amennyire ezt a szükséglete megkívánta. A határjárasi oklevelek szerint kezdetben csak a házakat, magasabb fekvésű földeket művelték, a vizes laposokat legelőnek és kaszálónak használták. A tizedjegyzékek szerint főleg búzát, árpát, kölest, lent, kendert és répát termeltek. Nagyobbmértvű szőlőtermelésre vall, hogy a jászok összeírásában a borkilenced is szerepel (Gyárfás: i. m. III. k.).

Szent István a királyi birtokok igazgatására központokat jelölt ki, amelyek legtöbbször megfelelő fekvésű, a behódolt szlávok által felépített földvárak voltak, s egyrészt védelmi, másrészt gazdasági központokul szolgáltak. Ilyen királyi vár volt: Heves és Poroszló. Az utóbbi királyi sólerakodó hely, a Tiszán révpénzt és szárazon vámot szedett. Több tanya és 22 halastó tartozott hozzá.

1234-ben egy királyi adománylevél szerint Heveshez tartoztak : Oltumán mocsár, Solyföld, ma Sajfok, Holopy föld, Araka-holmoy, Iwanföld, ma Hevesiván, Endrefalva, ma Szentandráspuszta, Polgár, Wesequen, ma Vezekény, En és Tyuld.

A Mátraalja és a Zagyva melléke igen sűrűn lakott volt, a Tisza melléke már kevésbé. A falvak kicsinységüknél fogva könnyen elenyésztek. Állandó települések az egyházak, monostorok és révek közelében voltak. Főleg az utóbbiakat szállta meg a lakosság, egyrészt a folyón való könnyebb átkelés, másrészt a terület megvédésének fokozottabb biztosítása miatt. A Tisza két partját követő, egymással teljesen szemben fekvő falvak sorozata jelzi a révek helyét. A jobbparti községek kisebbek, mint a szemben fekvő balpartiak. Ennek oka részint az, hogy a jobboldal mocsárvilága korlátokat szabott a terjeszkedésnek, részint pedig káros volt az emberi szervezetre. Viszont a baloldal vízszegény terület volt, azért a Tisza vonzása a partszegélyre tömörítette a lakosságot.

A Tisza nem képezett elválasztó falat a lakosság számára, sőt az egy nemzetségbe tartozók igyekeztek annak mindkét partját megszállni (Aba nemzetség, Kompoltiak, stb. birtokai.).

A tatárjárás alatt a falvak majdnem mind elpusztultak. A lakosság nagyrésze a Tisza ősingóványaiba menekült a tatárdúlás elől, majd ezek elvonulása után ismét elfoglalta a régi telephelyeket. Sok község nem épült fel újra, a nevüket már csak egyes határnevekben találjuk meg.¹ Rassang-szállás és Halom községek lakossága Kiséren telepedett le. Nem népesült be újra a Kisér mellett fekvő Kürt sem. (Balássy : Heves vm tört. 170—190. l.).

A XIV. század közepén már ismét virágzó falvak sorát találjuk a tiszamenti területen. A hatalmas mocsarak által körülvelt Szolnok fontos katonai fekvésénél fogva már ekkor erős fejlődésnek indult, jelentőségét a tiszai víziút még emelte. Ettől északnyugatra, a jászok által benépesített, valamint a Mátra alatti terület szintén meglehetősen sűrűn lakott.

A jász községek nagyrésze már a XIV. században lakott hely, határuk azonban a lakosság lélekszámával együtt gyakran változott. A jászok — a székelyekhez hasonlóan — „székek“-hez tartoztak (Berénszék), egyébként „szállásokon“ laktak (Apáthyszállás,

¹ Borsóhalma, Halom, Rassangszállás, Buger-Besenyő, Pusztahanyi, Pusztafelsőtelek, Laskó, stb.

Rassangszállás, Árokszállás, stb.) és gazdálkodtak, menten minden földesúri hatalomtól. Szállásaik nem képeztek összefüggő területet, hanem mindig a legjobb minőségű legelőkön éltek állataikkal. Mivel telepeik a Tisza árterétől távolabb eső és abból kiemelkedő szinten feküdtek, állataik legelőszükségletét a száraz, nyári időszak beálltával csak a Tisza ingoványos és vizenyős árterein elégíthették ki. Ebből egy érdekes vándorló legeltetés fejlődött ki, amely tavasztól ősziig a Tisza vízvidéke felé irányult, ősszel pedig visszafordult a víztől mentes hátságok felé. Ennek a nomád pásztorkodásnak a nyomait még II. József császár korában is megtalálhatjuk. Az egykorú térképeken pl. jászárokszállási istállókat találunk a nagy távolságra fekvő Jászapáti és Heves határában is. A mai úthálózat egy részének alapjait is valószínűleg a legeltetés csapásirányjaiban kereshetjük. Ezt a feltevést látszik igazolni az a tény, hogy a fenti térképeken a pásztorszállások az utak mentén fekszenek, a mai úthálózat pedig nagyjában azok nyomán alakult ki.

A XIV. század végén már a földművelés is elterjedt a lakosság között. Erre utal egy 1391-ben Apáti és Négyszállás között eszközölt határjárás is, mivel az oklevél szerint a négyszállásiak elszántottak az apátiai földjéből egy részt. (Gyárfás: i. m. 109. l.). Az asperni levéltárban talált kimutatás szerint a jászok tartoznak a királynak adni búzát, zabot, lencsét, árpát, kását, kölest, legalább négy szép lovat, stb. (Gyárfás: i. m. 259. l.).

Nagy szerepet játszottak a terjedelmes szénatermő helyek. Kiváló kaszálóhelyek a folyó- és patak-mellékek, valamint a vízjárta rétek és szigetközök. Ezért a gazdasági ágak közül az állattenyésztés a legfejlettebb. Főleg a ló- és szarvasmarhatenyésztés kiváló, de a juh-, kecske- és sertésenyésztésre is találunk adatokat. Az ősfoglalkozások egyik legfejlettebb ága a halászat. Okleveleink igen sok halastavat említenek meg az egri püspökség birtokában: Csereukeuzi nagy halastavak, Feketethou, Locus mundantis aque, Golch piscina, stb. (Ortvay: Magyarország régi vízrajza a XIII. szd. végéig, I k. 237—498. l.) Nagy halászata és halastava volt Tiszahalásznak, ahol főleg kecsegét tenyésztettek. (Kolosváry G.: Tiszavölgyi halászat és település, 14. l.).

A kezdetleges gazdasági viszonyok az ipar kialakulását és fejlődését még nem mozdították elő.

A kereskedelmi élet is jóformán csak a vásárookra korlátozó-

dott, innen van a vásártartási joggal felruházott mezővárosok és községek gazdasági fellendülése. Híresek voltak a hevesi vásárok. Vámszedőhely volt Poroszló, Alattyán és Szolnok. A tiszai víziút forgalma igen élénk; legjelentékenyebb kikötője Szolnok, a sókereskedelem központja, sókamarahely. (Csánki : Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, I. k.)

A népnevelés ügye iránt először a katolikus egyház kezdett érdeklődni s gondoskodni a gyermekek neveléséről. Így keletkeztek a monostori, majd a káptalani és plébániai iskolák. A falusi iskoláknál nagyobb jelentőségűek a városiak, amelyek már nem állnak teljesen az egyház hatása alatt.

IV. A török megszállás és a felszabadítás utáni állapotok

A török hódoltság gyökeresen felforgatta a viszonyokat. A szolnoki vár eleste után (1552) a Jászság alsó része is a török kezére jutott. A sanyargatás miatt a nép elmenekült, az ottmaradtak pedig nem voltak képesek járandóságaikat fizetni, mert a török mindent elpusztított. Ekkor pusztult el a Füzesabony mellett fekvő Buda község is és nem is épült fel többé. Érdekes a portai követésből visszatért Busbeg megjegyzése az akkori állapotokra: „A mezőkön olyan nagy füvet találtunk, hogy az elől menő kocsikat a hátulsók nem láthatják...“ (Gyárfás: i. m. 51. l.)

A 15 éves török háborúban csaknem teljesen elpusztult a Jászság és a Tisza melléke. A csatározások közben a törökök kirabolták Sarudot, Kömlőt, Nánát és Tiszahalászt. Heves várát 1595-foglalta el a török és 1685-ig tartotta a kezében. Ekkor le is rombolták. A jászok Fülekre és Szerencsre menekültek. A nép csak Bethlen szabadságharca után kezdett újra visszaköltözni.

Az ipar és kereskedelem, valamint a mezőgazdaság mélyen le hanyatlott, a közlekedési viszonyok megromlottak, a tiszai hajózás rosszabb, mint századokkal azelőtt. Egyedül a pozsonyi káptalan által 1574-ben kiadott oklevél említi Jászberényben híres asztal- és kocsigyártó mestereket. (Gyárfás : i. m. 136. l.)

A népesedési viszonyok is erősen megváltoztak a hódoltság következtében. A törzslakosságnak csak kis része élte túl a török

világot, a népesség csaknem teljesen kicserélődött. A jövevények nagyrésze szökött jobbágy. Jelentős számot képvisel a szláv elem. Jákóhalma telepeseinek 16·2 %-a, Jászladányénak pedig 15·1 %-a szláv. Hevesre tótokat és németeket telepített a hazaszállingózott birtokosság. Még a múlt század elején is — felváltva — magyar, német és tót nyelven tartották a rk. egyházban a szentbeszédet. (Scheftsik : i. m. 110. l.).

Eger és Szolnok visszafoglalásával végetért a megszállás, azonban a hajdan népes tájakon hatalmas puszták terjeszkedtek, az egykor virágzó falvak helyét csak romok jelezték. Egyes kiemelkedések sokszor elpusztult helységek nyomait őrzik. Jászkisér határában, Rassanghát helyén Rassangszállás állott. Négszállás és a Boldogházi-part Jászberény határában mind a török világban elpusztult községek maradványai. Csak Alattyán, Köre, Kőtelek és Vezseny jöhettek számításba az adózás szempontjából. Az utóbbi hármat valószínűleg a Tisza ingoványai és eldugott helyzetük mentette meg a teljes pusztulástól.

A felszabadító háborúk nagy anyagi veszteségeinek pótlásáról úgy gondoskodtak, hogy a fegyverjogon szerzett javak nagyrészt áruba bocsátották. Így adták el a Jászságot is a Német Lovagrendnek, amelytől 1745-ben megváltották magukat.

A XVIII. század folyamán szinte példátlanul gyors a népszaporodás. A kiváltságos jászterület földje sok bevándorlót vonz, de nem kevésbé gyors ütemű a terület többi részének benépesülése sem.

A lakosság gyors gyarapodásával a mezőgazdaság is rohamosan fejlődik s ezzel párhuzamosan mind kisebb térre szorítkozik az állattenyésztés. A rendelkezésünkre álló 1715. évi adatok szerint kb. 3500–4000 köből nagyságú volt a szántóterület, míg 1720-ban már túlhaladta a 20,000 köböt.

Az új telepések azokhoz a mezőgazdasági formákhoz voltak kénytelenek alkalmazkodni, melyeket a viszonyok teremtettek. Az állattenyésztés kezdetleges, sőt ősinek mondható formák között maradt meg. A II József császár kori térképeken feltüntetett nagyszámú — teljesen egyedül, ház, vagy istálló nélkül álló — gémeskút a helyhez nem kötött, vándorló pásztorkodásra vall. Kápolnán fejlett juhtenyésztés lehetett. A Tarna mentén intenzíven foglalkoztak méhésztettel. (Kál, Bod, Méra, stb.) A hidvégi majornak pedig

az egri püspöki ménese és tehenészete kiváló. Igen sok a fácános kert. (II. József császár kori katonai térképek nyomán.)

A mezőgazdasági jelleg miatt fejlett iparról nem beszélhetünk, ami van, az is a mezőgazdasággal áll szoros kapcsolatban. Talán a malomipar az egyetlen, amely természetszerűleg magasabb fejlettséget ért el. A József császár kori térképek 25 száraz- és vízimalmot tüntetnek fel.¹

A lakosság a gyarapodás és földművelésre való áttérés következtében fokozatosan kitelepedik a pusztákra s így megindul a tanyavilág kialakulása. A tanyák sűrűsége a Mátra felé haladva fokozatosan gyérül. A Jászságtól északra ugyanis több a nagybirtok, tehát a kisemberek tulajdonában kevesebb föld van, mint a jó birtokmegoszlású Jászságban. A kisbirtokosok egy részének a földje is több, sokszor egymástól nagy távolságban fekvő részből áll s ez a körülmény sem segítette elő a tanyástelepülés kifejlődését.

A falvak a jellegzetes alföldi faluszerkezet képét mutatják.

V. A vízszabályozások hatása.

Ha a terület II. József császár kori térképét a maival összehasonlítjuk, lényeges eltérés tárul elénk. Idők folyamán a folyók uralma szűk térre szorult s ezzel kapcsolatban sajátos sztyeppei arculatot öltött a táj. A folyamszabályozási és lecsapolási munkálatok sok ezer hold földet mentesítettek az árvízveszedelemtől és a vízmentes területeket alkalmassá tették a mezőgazdasági művelésre.

A vízbőséget azonban a másik ellentét: a vízszegénység váltotta fel. A mai vízhálózat azt mutatja, hogy igen nagy terület csaknem folyóvíz nélkül van, még csak egy kis patak, vagy ér sem szeli át.

A talajvíz szintje nagy különbséget mutat. A tiszai övben a folyó szintkülönbségeivel változik.

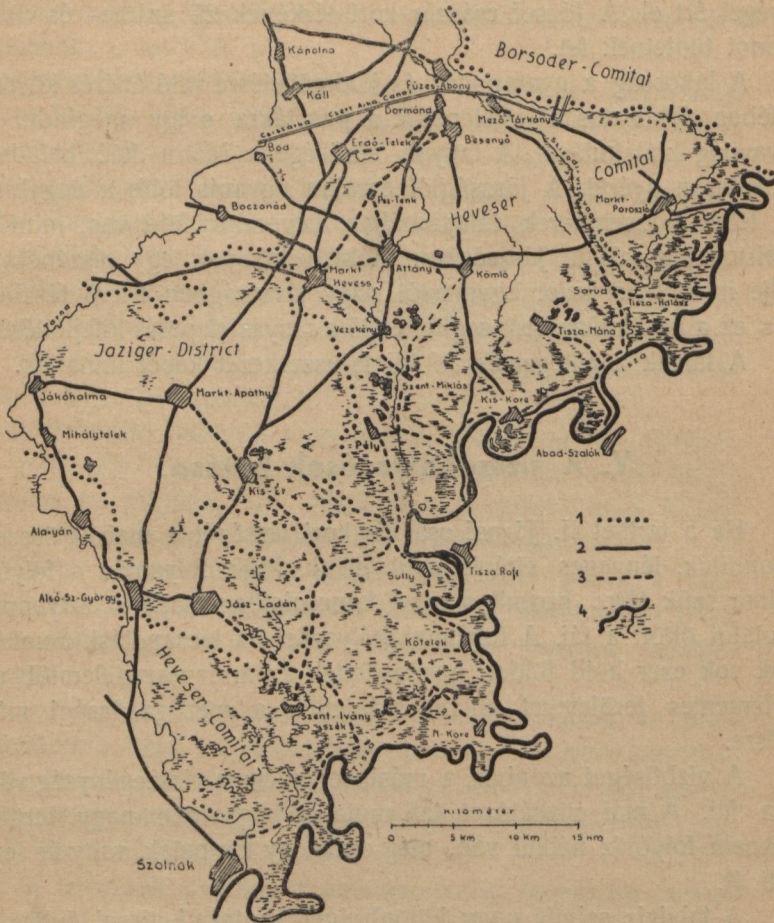
Számos ártézi fúrás tanúsága szerint a mélyebben fekvő talajvízrétegek igen gazdagok.

A vízlecsapolások és folyószabályozások következtében győ-

¹ Alsószentgyörgy 5; Jászladány 4; Mihálytelek, Jákóhalma, Kisér, Kápolna, Tiszanána, stb., 2—2 malom.

A Tisza-Zagyvaköz víz- és úthálózata II. József császár korában.

1. Megyehatár.

2. I. rendű katonai út.

3. II. rendű katonai út.

4. Víz, mocsár.

keresen megváltozott a táj arculata. Lényeges változáson ment át a talaj mind belső összetételében, mind külső formájában, valamint az ezzel szervesen összefüggő növényi takaró minősége is. A régi lápok, turjánok, vadvizek helyét kopár legelők, száraz fűország foglalta el.

Az állatvilág tetemesen megcsappant. Eltűntek a nagyobb állatok, de eltűnt a vízi madárvilág is. Csak kisebb rágcsálók: hörcsög, ürge, mezei nyúl, pocok jellemzik a mai állatvilágot. A madárvilágot a házi- és mezei madarak néhány faja képviseli. A mocsarak állatvilágának maradványai a csík, békák, siklók és néhány gázló madár.

A XIX. század második felében a földművelés már döntő módon érvényesült, ezzel együtt a tiszavidéki magyarság életformája is gyökeresen megváltozott. Hanyatlott a híres tiszai halászat is.

Minthogy a kereskedelem irányát és méreteit az útvonalak jósága és száma határozza meg, érthető, hogy fejlődő kereskedelemről területünkön csak a folyamszabályozások utáni néhány évtizedben beszélhetünk, mert azelőtt a hatalmas mocsarak a megfelelő útvonal kiépítését meggátolták. E miatt úthálózat már régebben is csak viszonylag szárazabb területeken alakult ki. Általában a Tiszától távolodva mindinkább sűrűbb és jobb ma is az úthálózat, mert ezek régebben is szárazabb területek voltak; viszont az új úthálózat majdnem teljesen a régi helyén alakult ki.

VI. A jelenkori fejlődés iránya.

a) Gazdasági élet.

A lakosságnak — az 56 %-os országos átlaggal szemben — kb. 65—68 %-a foglalkozik őstermeléssel. Birtokmegoszlási tekintetben általában a tanyás kisbirtokok a jellemző. A kisbirtokok tekintélyes része 20—80 kat. hold között lévő ideális kisgazdabirtok, vagyis olyan terjedelmű, amelyet a család maga művel. Természetesen sok a 20 holdon aluli birtok is. Szomorú dolog, hogy a kisbirtokos osztály mellett sok a teljesen vagyontalan, földnélküli mezőgazdasági munkás, akik legfeljebb csak kis parcellákat képe-

sek bérelni és művelni. Egészséges birtokmegoszlást mutat a Jászság, ahol már a 200 holdas birtok is ritka. A bérleti rendszert tekintve a törpe bérlet az elterjedtebb. A földbér minden birtokkategóriánál elég magas, a kisebbeknél átlag évi 3—4 q. búza. A föld ára a mezőgazdaság mai jövedelmezőségéhez viszonyítva meglehetősen magas. Nagy befolyással van az áralakulásra a földnek a községhez való közelsége, minősége, termőképessége, stb. Általában a kisbirtok drágább, mint a nagybirtok, mivel az előbbire sokkal több a pályázó.

A birtokok terhei az országos átlaghoz viszonyítva igen nagyok. A birtokok összes és átlagos bruttó terhe 1929 december 31-től—1930 december 31-ig átlagban (zárójelben az országos átlag) holdankint:

Nagyobb kisbirtok :	156·2	(93·6)	Pengő.
Kisebb kisbirtok :	201·0	(178·3)	„
Középbirtok :	135·2	(77·3)	„
Nagybirtok :	55·0	(67·5)	„
Összes birtok :	156·6		„

(Magyar Stat. Szemle 1932. 1. sz.)

A gazdálkodási rendszert — eltekintve néhány jól kezelt nagyobb birtoktól — az egyoldalú gabonatermelés jellemzi. Ennek oka a gazda maradiságán kívül különösen az éghajlat és a talajviszonyok sajátosságában keresendő, mivel az utóbbiak éppen a gabonaneműek termesztésének felelnek meg legjobban. Ezek mellett elenyésző az okszerű takarmánytermelés, aminek következménye az aránylag kevés és rosszul tartott állat, ennek pedig az elégtelen trágyázás a folyománya.

A föld kellő megművelése és trágyázása csak a nagyobb birtokokon mondható kielégítőnek. Ezeken a termelés is elég változatos és mindenből lehetőleg a legjobb fajtákat termelik. Csak itt általános a gépekkel való művelés. A közép- és kisbirtokokon a fenti adottságok a tőkehiány miatt nem találhatók meg s ebben leli némileg magyarázatát a birtokosok nagymérvű eladósodása is. A műtrágyázás általában nincs elterjedve.

A növénytermelés területi megoszlása a művelési ágak szerint 1895-ben :

szántó : 174766 hold	erdő : 3696 hold
kert : 2672 „	nádas : 569 „
rét : 34041 „	terméketlen : 14581 „
szőlő : 1172 „	összesen : 284285 „
legelő : 52828 „	

Ugyanez százalékarányban az egész területhez viszonyítva :

szántó : 61·4 %	legelő : 18·5 %
kert : 0·9 „	erdő : 1·4 „
rét : 11·9 „	nádas : 0·2 „
szőlő : 0·5 „	terméketlen : 5·2 „

A szántóterületnek megfelelően a termékek főleg gabonane-műek, elsősorban búza, azután árpa, zab és kukorica. Kisebb mértékben termelnek még rozst, zabot, burgonyát, kölest, cukor- és takarmányrépát, lóherét, lucernát és más takarmányféléket. Igen híres és jelentős a dohány, dinnye és szőlőtermelés. Az utóbbi ugyan csak kis területen művelik, de egyes helyeken (Jászberény környékén) nagy gondot fordítanak a minőségére. A hevesi dinnye és dohány pedig országos, sőt európai híri.

Rétek és legelők főleg a Tisza és Zagyva mentén vannak, általában a vizenyösebb helyek maradtak meg erre a célra. Aránylag nagy százalékszámuk magyarázatát a nagy kiterjedésű szikekben találhatjuk meg, amelyek mezőgazdasági művelésre nem alkalmasak. A könnyen száradó természetű talajon a gyér fűnővényzet a jellemző formáció. A tanyatelepülések növekedésének arányában fogy a legelő és rét területe. A legelők feltörésével eltűnt a hajdani híres állattenyésztés.

A gyümölcsstermelés ezidőszert még jelentéktelen, legalább is exportviszonylatban nincs szerepe. Ennek oka részben a száraz klíma, a sok kötött és szikes talaj, mely ennek az ágnak nem kedvező, másrészt a férgesség elleni védelem hiánya. Nagy baj az az átmeneti állapot, hogy a termelés a helyi szükségletet túlhaladja, de még nem oly fejlett, hogy önállóan exportálni tudjon. Nincs megoldva az értékesítés kérdése sem. A termelőnek az árút Budapestre kell befuvarozni, mivel helyben nem tudja megfelelő áron értékesíteni.

Az éghajlati és természeti viszonyokat tekintve, a termelésre legmegfelelőbb gyümölcsfajta a kajsziarack. A cseresznye és meggytermelés jelentőséggel nem bír a kivitelben. Legnagyobb szerepe van a dinnyének, amelyet nemcsak belföldre, hanem több külföldi államba is szállítanak. A szőlőtermelés egyes helyeken elég jelentős foglalkozási ág (Heves, Jászkisér, Jászapáti, stb.) de exportviszonylatban azért nem jöhet számításba, mert a hangsúly még nem a csemegefajtákon, hanem a borszőlőn van. A régimódi kevert fajták ültetését az utóbbi időben felváltotta az a jobb rendszer, hogy az egyes szőlőfajtákat külön ültetik. Ezen a téren a jászberényi gazdasági szakiskola mutat követendő példát a termelőknek. A bor kezelése a legtöbb helyen megfelelő pincehelyiség, hordó, valamint a hordó kezeléséhez szükséges szakismeret hiánya miatt természetesen sok kívánnivalót hagy maga után. E miatt a bor piacképessége gyenge. Kertészkedést csak a szükséglet arányában és ezt is meglehetősen primitív formában folytatnak. Kivételt képeznek a hevesi homokos területek, ahol a gabonatermelés mellett a kertművelés is meglehetősen nagyarányú.

Az állattenyésztés a mezőgazdaság fejlődésével szemben mindinkább visszafejlődik. Ez természetes is, mert addig, amíg tágas legelők és rétek foglalták el a szántóföldek helyét, tág tere volt a lakosságnak az állattenyésztés nagyobb körű művelésére. Régen az állattenyésztés önálló megélhetési és kereseti forrás volt, ma azonban a jószág legtöbbnyire csak gazdasági segédeszköz

A legelők és rétek feltörése által a külterjes állattenyésztés fokozatosan a belterjesbe ment át. Ezzel párhuzamosan az állatállomány minőségében is nagy változás állt be. Az időjárást, mostoha viszonyokat nagyszerűen bíró fajták mindinkább háttérbe szorultak a külföldi nemesebb, de egyúttal kényesebb fajtákkal szemben.

Az állatállomány az 1895., illetőleg 1910. évi adatok szerint :

	1895.	1910.	Csökkenés.
szarvasmarha :	40.226 db	38.382 db	1.844 db
ló :	19.569 „	18.385 „	1.184 „
sertés :	45.462 „	41.768 „	3.694 „
juh :	56.565 „	49.010 „	7.555 „

Az állomány csökkenése meglehetősen nagyarányú, főleg a juh és sertésnél. Ennek magyarázatát részben abban találhatjuk meg, hogy ezeket a gazdálkodásban, mint munkaerőt nem lehet felhasználni, tehát egész éven át tartó általános hasznuk nincs; elmentében a ló és szarvasmarhával, amelyek mint munkaerők és mint táplálékot szolgáltatók (tej, stb.) állandóan használhatók.

A tehenállomány legnagyobb része a kisebb gazdák kezén van s csak egy-két uradalmi tehenészet jelentős. A Jászságban a kiscgazdák kezén jó szarvasmarhaállomány van.

A pirostarka fajta (szimentáli) jutott az utóbbi időben vezető szerephez s ma már az állomány 80–90 %-a az. Csak néhány helyen találálunk még fehér magyar fajtát, borzderest, mokányt, vagy riskát és egyéb színes fajtát.

A szarvasmarhatenyésztésnél a legtöbb helyen az az irányadó, hogy az állomány három irányban (igavonás, tej, hús) hasznót legyen.

Szolnokon van vármegyei szarvasmarhatenyésztő, törzskönyvező és tejelést ellenőrző egyesület. Figyelemreméltó, hogy a törzskönyvezés munkája az utóbbi időben a kiscgazdák istállóiban is megkezdődött.

A lótenyésztést régóta az állam irányítja, még pedig igen szép eredménnyel. Lótenyésztéssel különben a legtöbb gazda szívesen foglalkozik. Domináló fajta az angol félvér. A legjobb lótenyésztő községek a Jászságban vannak: Jászapáti, Jászkisér, Jászszentandrás, Jászladány és Alattyán. Kiválóan alkalmasak a jobb lovak katonai célokra (éppen ez az oka az állami irányításnak.).

A sertésállomány 70–75 %-a kiscgazda kézen van. A mangalica fajta az uralkodó. Ez nem nagy igényű, sok zsírt szolgáló fajta. Hússertés nevelés csak néhány helyen szokásos, főleg nagyobb gazdaságokban.

A juhtenyésztés terén tapasztalható a legnagyobb méretű csökkenés. Általában a fésűsgyapjas-merinói tenyésztése gyakori, egy-két nagyobb birtokon azonban finomabb fajtákat is tenyésztenek. A juhtenyésztés általában a szikes természetű területeken van elterjedve, ahol a legelőt a fűnövényzet alacsonyága miatt más állattal nem lehet jól kihasználni (Erdőtelek, Kisköre, Pély, Sarud.).

Az egész területen, főleg a kiscgazdák kezén kiválóan fejlett baromfitenyésztés található, melynek a tanyarendszer is kedvez. Azt

lehet mondani, hogy a kisgazda megélhetésének alapja a baromfi-tenyésztésen nyugszik.

A baromfi és baromfitermékek értékesítése még ezidőszerint meglehetősen szervezetlen. Az árú legnagyobb részét kocsin, faluról-falura járó kofák vásárolják meg és viszik fel Budapestre.

Az állategészségügyet járási-, kör-, községi- és magánállatorvosok szolgálják. A leggyakrabban fellépő lépfene, sertésorbánc és sertésvész ellen oltásokkal és szigorú zárlatokkal védekeznek elég jó eredménnyel. Takonykór, száj- és körömfájás és bénaság az utóbbi időben ritka. Sajnos meglehetősen elterjedt a gümőkór, tuberkulózis és a baromfibetegség sok faja: kolera, pestis, himlő, stb. (Szóbeli közlések.)

A mezőgazdasági munkások helyzete meglehetősen rossz, bár az 1933. évi jó termés után bizonyos mértékig javulást mutatott. Számuk igen nagy. Részben a mezőgazdasági munkálatoknál, részben az ármentesítő társulatok és a községek munkálatainál, valamint útépitéseknél nyernek elhelyezést. A munkások értelmesek, nem követelődők, munkabírásuk pedig hihetetlenül nagy.

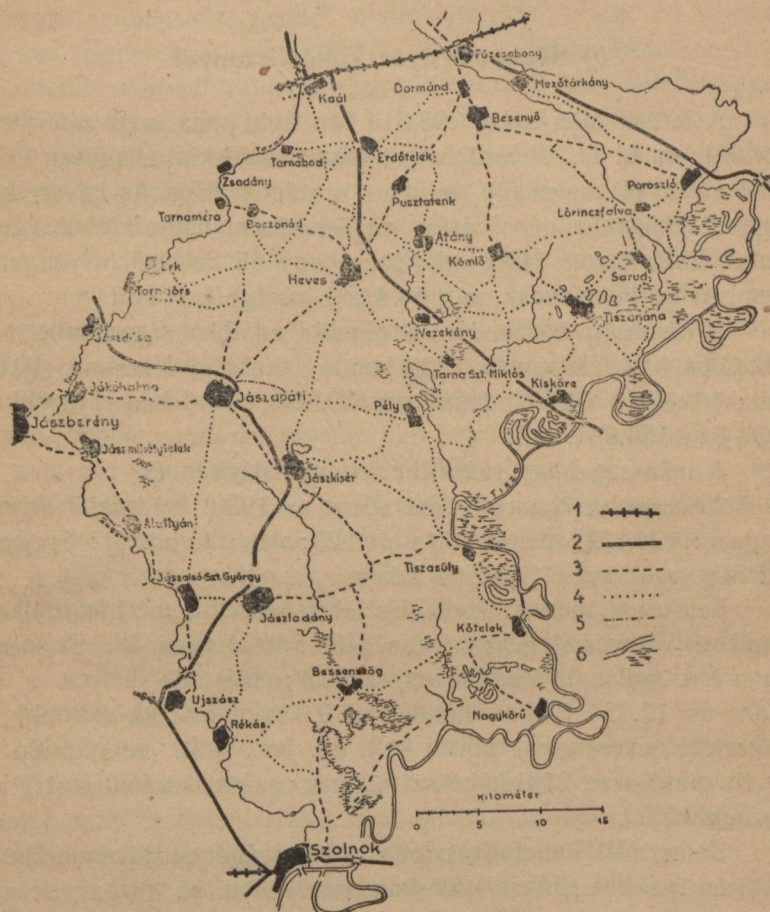
A régi háziiparnak (szövé, fonás, stb.) csak csökevényes nyomait találjuk meg. Csak a poroszlói kődiógomb gyár méltó említésre, amely első ilyen vállalat Magyarországon. A legmodernebb gépekkel van felszerelve. Itt a Dél-Amerikából hozott kődiót (*Phitelephas microcarpa*) dolgozzák fel gombnak. A termelés legnagyobb részét külföldi kereskedők exportálják.

A közutak kiépítése a múlt század 80-as éveiben indult meg. Sorban épültek meg: a heves-dormándi (19 km.), detk-hevesi (11 km.), heves-tarnaszentmiklósi (10 km.), heves-pélyi (13 km.), poroszló-ivánkai (4 km.), besenyő-kiskörei közutak. Sajnos ezektől eltekintve, az úthálózat többi része esőzések idején még ma is szinte járhatatlan. Rendezettebb útviszonyok mellett a gazdasági életben is nagyobb mérvű fejlődés volna lehetséges, mert a terményszállítás és értékesítés könnyebben volna kivihető.

A területet két vasútvonal szeli át: a kistermő-kisújszállási és a hatvan-szolnoki vonalak. Az előbbi Kált, Erdőteleket, Hevest, Vezekényt, Tarnaszentmiklóst és Kiskörét köti össze; az utóbbi csak Jászapatit érinti. Mindkettő helyi érdekű vasút.

Az egyetlen hajózható víziút a Tisza, mely egész szakaszán hajózható. Poroszlónál, Kiskörénél és Szolnoknál hidak kötik ösz-

A Tisza-Zagyvaköz vasút- és úthálózata.

1. Kétvágányú vasút.
2. Egyvágányú vasút.
3. Másodrendű műút.

4. Kocsiút.
5. Taligaút.
6. Víz, mocsár.

sze két partját. Közben kompözlekedést találunk Nagykörű, Tiszabő, Tiszaroff és Kisköre községeknél. A Zagyva és Tarna folyókon már több híd van.

b) Népesedési és kultúrviszonyok.

A terület kiterjedése 293.614 kat. hold ; ma ezen a területen 124.981 ember él. A népsűrűség 1930-ban km^2 -kint átlagosan 75.34, tehát valamivel magasabb, mint az országos átlag. Az egyes községeket tekintve a népsűrűség meglehetősen nagy különbségeket mutat. Ezek között 149.2-vel Füzesabony áll az első helyen, ezzel szemben Lőrincfalvának csak 14.4 a sűrűsége km^2 -kint

A népesség növekedése a régebbi adatokat figyelembe véve fokozatos fejlődést mutat 1720-ban a lakosság létszáma 10.890 volt ; 1825-ben 64.632, 1880-ban 89.806 ; 1910-ben 113.414 és 1930-ban 124.981 volt.

A lakosság nagy százaléka a tanyavilágban él.

Az anyanyelvi megoszlást nézve az 1930. évi adatok szerint: magyar : 124.857 ; német : 60 ; tót : 23 ; oláh : 4 ; horvát : 5 ; egyéb : 32. Magyarul beszél 124.958 lakos.

Felekezeti megoszlásról alig lehet beszélni, mert az uralkodó katolikus vallás az egész népesség 88.5%-át teszi ki. Számbeli-
leg a kat. vallás 110.585 lelket számlál ; második helyen a ref. vallás áll 12.234 lélekszámmal, ami 9.8%-ot tesz ki. A többi felekezetek, nevezetesen : görög kat., ág. ev., gör. kel., zsidó és egyéb mindössze 2161 lelket számlálnak ; százalékszámban : 1.7%-ot tesznek ki.

Katasztrófálisan fogyasztotta a lakosságot a kivándorlás az 1900-as években. Főleg 1906-ban emelkedett ez magas számra. A legtöbb ember az alábbi községekből kelt vándorútra : Besenyő 60 lélek, Kál 113, Kápolna 71, Mezőtárkány 63, Poroszló 140, Sarud 98, Nána 149 lélek, stb. (Kemény Gy. : Heves vm. közigazdasági leírása 11. l.)

Az iskolák eredetileg mind felekezetiiek voltak. Amikor jelle-
güket meg kellett határozni, a felekezetek ragaszkodtak jogaikhoz, de a községi támogatásra is igényt tartottak. Ezért alakult ki a Jászságban az a helyzet, hogy az iskolafenntartó a község, az is-

kola személyi és dologi járandóságairól ez gondoskodik, de a jelleg katolikus, a felügyeletet a kat. iskolaszék gyakorolja. Ez az állapot nem jár semmi kellemetlenséggel, mert a községek teljesen katolikusok, tehát a politikai község és az egyházközség azonos. A vegyes vallású községeknél minden egyház viseli iskolájának a terheit. Belterületen alig találunk községi jellegű iskolákat, ilyenek inkább csak ott vannak, ahol a felekezetek nem vállaltak olyan mérvű fejlesztést, mint amilyent a tankötelesek iskoláztatása megkívánt volna. Ez a helyzet az állami iskoláknál is. A külterületi iskoláztatás fejlesztésére csak a legújabb időben fordítanak kellő gondot. A szétszórt tanyavilágban különben is nagy gondot okoz a megfelelő iskolakörzetek megállapítása. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy mindezideig oly nagy volt az analfabéták száma. Régebben némely hely 6—8 km. távolságra volt az iskolától. Ma már ez nagyrésztben megoldást nyert s így örvendetes az analfabéták számának a csökkenése. Ma 123.981 emberből 92.082 tud írni és olvasni, vagyis az össznépeség 75.5 %-a; 24.5 % tehát még mindig nem tud sem írni sem olvasni. Ebből azonban még le kell vonni a 6 évesnél fiatalabb analfabétákat és akkor valóságban az írni-olvasni nem tudók százalékszámát csak 13.0 % (14.022).

A népoktatási intézetek sorába tartoznak a gazdasági továbbképző, valamint az iparostanonciskolák is.

A kiseddóvás nyomait már régen fellelhetjük, de komolyan csak a múlt század 90-es éveitől foglalkoznak vele. Ma már alig van község, ahol ilyen intézmény ne lenne.

Közép- és középfokú iskola öt helyen van. Jászapátiban kir. kat. gimnázium és községi polgári leányiskola van, Hevesen az Orsolya-rendi apácák tartanak fenn polgári iskolát, Jászladányban és Kálban pedig egy-egy magánpolgári iskola működik.

Végül meg kell emlékeznünk a népművelés során az iskolán kívüli népművelésről, mely szorosan hozzátartozik az előzőkhöz s mintegy azoknak a betetőzése. Sajnos a megfelelő anyagi erők hiánya miatt ez még meglehetősen gyermekcipőben jár.

A világháborút követő forradalom erősen megmutatta és ki-domborította, hogy mit jelent a nép kulturális elhanyagoltsága. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium által ajándékozott könyvtárak nagyon hasznosak a népművelésben. A földművelő és iparos lakosság egybefogására és művelésére szolgálnak a különböző gazda- és iparoskörök és testületek.

A közegészségügyre az 1876. évi XIV. tc. megalkotásáig itt vajmi kevés gondot fordítottak. A tétlenségből az 1892–93. évi országos kolerajárvány ébresztette fel az illetékeseket. A tiszamenti községekben 1893 augusztus első napjaiban észlelték az első koleraeseteket: az északi megyékben dülő bajt a faúszató rutének és oláhok hurcolták be. A tiszafüredi járásban Poroszló, Sarud, Tiszánána, Kisköre; a hevesi járásban Pély és Tarnaszentmiklós községeket fertőzték meg. Sarudon kívül csak egy-két esetre szorítkozott a vész, de itt igen nagy méreteket öltött. Ezt a községet karhatalommal el is zárták a külvilágtól. (Borovszky i. m. 271. l.)

A lakosság aránylag jómódú és tiszta, a halálozási arányszáma mégis igen nagy, bár szerencsére a születési szám is az. A halálozási arányszám magas voltát a nagy gyermekhalandóság okozza. A tapasztalat azt mutatja, hogy a földműves osztály nem gondolja eléggé gyermekeit, ezért a gyomorhurut és bélhurut, valamint a tüdővész tömegesen szedi áldozatait. Az utóbbi betegség különben a felnőtteknél a nehéz munkás életmód és a gyenge táplálkozás következménye. Az ellenük való védekezés bizony még igen hézagos. Különösen vonatkozik ez a tanyavilágra, ahol a legtöbb helyen egyáltalában nincsen egészségügyi közeg, másrészt pedig a lakosság maradisága, az orvostól való érthetetlen idegenkedése az oka a legtöbb bajnak. A nép még ma is sokkal inkább hallgat lelkiismeretlen kuruzslók és javasasszonyok szavára, mint szakképzett orvosokéra.

c) A lakosság építkezése, életmódja és szokásai.

Ahhoz, hogy területünkről teljes képet kapjunk, beszélünk kell még a népről, ennek életmódjáról, szokásairól, stb.

Az építkezésmód megegyezik az Alföld északi részének építkezésmódjával és nagyjában alkalmazkodik a helyben előállítható építőanyagokhoz. A házak építőanyaga a vályog, ritkán a téglá és a kő. A két utóbbi rendszeren csak a ház alapját képezi s erre rakják rá a vályogfalat. A tetőzet anyaga a legújabb időkig zsupszalma, vagy nád volt, melyet a természet bőven szolgáltatott a Tisza és a mocsarak nádasáiból. Zsindely, vagy cseréptető csak a módosabbak házain volt, ma azonban ezek általánosak.

A házak rendszerint egyenesek. Beosztásuk két- vagy háromtagozatú. A szegényebb kettős beosztású ház egyik része a konyha,

a másik pedig a lakószoba. A hármastagozatú házaknál két szoba van, melyeket a konyha, vagy „pitar“ választ el egymástól. Az utca felőli nagyobbik szobát hívják „nagy-ház“-nak, a másikat pedig „kis-ház“-nak. A nagyházban tartja a parasztember a szebb bútort, értékeesebb holmiját, itt fogadja a vendéget.

A ház udvarfelőli végéhez építik hozzá a szükséges gazdasági épületeket (istálló, csűr, kocsiszín, ólak, stb.), az elején pedig legtöbbször folyosó, „gang“ húzódik végig, melynek általában mindkét végét kamrának képezik ki.

A házak díszítőelemei rendkívül változatosak és szépek, különösen a Jászságban. A festésnél a kék és fehér szín az uralkodó, ami arra vezethető vissza, hogy a jászok színe a kék-fehér volt. Ezeket a színeket azután átvették a környező falvak lakosai is. Igen szépek a házak oromdíszítései. A ház két csúcsán kereszt vagy lándzsadíszítés látható. Érdekes a padlás végét alkotó deszkafalba bevágott holdvilágalkakú díszítés, ami talán még törökkori maradványnak tekinthető.

A ház gerendázatát a legtöbb helyen „ál“-oszlop tartja. Az oszlop átmenetet képez az „ollófa“ mestergerendatartóból, mely már nem használatos. Az ollófa olyan, mint a kútágas,ilyent kettőt beásnak a földbe és ezekre helyezik rá a mestergerendát. (Tarnamérán láttam ilyen ollófás házat.)

Az udvart lécz-, drót-, vagy deszkakerítés veszi körül. Az udvarnak is rendszerint kettős beosztása van. Az utca felőli rész a gazdasági udvar, hová a szénát, szalmát, vagy más hasonló dolgot rakják le, míg a másik rész veteményes kert.

A házak berendezése majdnem mindenhol egyforma, legfeljebb az elhelyezés más. A szoba legritkább esetben padlós, legtöbbször szépen elegyengetett és felmázolt föld. Ritkán látható még szabadkéményes konyha, a szabadkémény alatt szabad tűzhely, ahol még ma is vasháromlábban főznek.

Az utcán a kis kapu mellett mindenhol megtalálható a „szakállszárító“. Sarudon és Kiskörén ez a pad a ház végére épített tornác alatt van. Ez az érdekes és szép építkezési forma talán egyedülálló az országban. A szegényebb népnél ez a tornác csak egyszerű falábakon álló tető, de a gazdagabb embereknél már a faállványt téglaoszlop helyettesíti, az oszlopok között pedig színes lécz-, vagy rácskerítés van.

Az utcák meglehetősen rendezetlenek, csak a legújabb időkben fordítanak nagyobb gondot arra, hogy az új építkezések során szabályos, egyenes utcák keletkezzenek.

A viselet nagyjában egyforma ma már az egész területen és nem mutat eltérést a környező vidékek népviseletétől.

Az ősi népszokásoknak igen sok emléke él még a nép között, bár igen leegyszerűsített formában. Most is divatos keresztelői és halotti torokat tartani, de legeredetibbek a lakodalmi szokások, a farsangi-, betlehemes- és a „három király“ járások.

A nép igen vallásos, egyszerű gondolkodású. Gr. Apponyi Albert mondotta a jászokról: „Ennek a népnek a lelke romlatlan, becsületes, megbízható, mindennekfelett pedig mélységesen vallásos. Aki ismeri, kell, hogy megszeresse; nem nyílik meg egykönnyen mindenkinek, de akit szeretetébe fogadott, az váratat építhet rá.“ A fenti sorok teljes mértékben állnak a többi lakosokra is. Tetteikben inkább szemlélődők, számítók, mint kapkodók és képzelgők. A papot úgy ahogy még most is a legjobban tisztelik, bár a vallásosság újabban nagyon lehanyatlott. Az idegennel szemben szinte bizalmatlan, de ez előtt is megnyitja hajlékát s ha egyszer megnyerte bizalmát, minden jóval elhalmozza. A komédiázás, bohóckodás nem kenyerre. A sértést testi erővel torolja meg, nem pedig orvul, fegyverrel. Ritka bátorságú nép. A tulajdontisztelete szinte páratlan, azonban erről sajátos felfogása van. Amit a természet ingyen ad, az ahhoz való nyúlást nem tartja főbenjáró bűnnek, pl.: gyümölcslopás, vadorzás, tilosban való legeltetés, stb. Ugyanígy nem számítja lopásnak a „mesgye“ elszántást sem. A földjéhez erősen ragaszkodik. Jók az erkölcsök is. Általában büszke, rátartó nép, különösen a besenyőteleki armális, aki mindennél előbbre valónak tartja a maga jó hírét. (Borovszky: i. m. 210. l.)

Forrásmunkák :

1. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, Budapest, 1896.
2. Bagossi Károly : Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye alispánjának módszeres jelentése, Szolnok, 1896.
3. Ballenegger Róbert : A termőföld, Budapest, 1921.
4. Biró János : Az alföldi legelők rendezése a fásítással kapcsolatban.
5. Borovszky Samu : Heves vármegye monográfiája, Budapest, 1909.
6. Csánki Dezső : Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1897.
7. Cholnoky Jenő : A Tiszameder helyváltoztatásai, Földr. Közl. XXXV. k.
8. Fényes Elek : Magyarországnak és a hozzákapcsolt területeknek mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben, Pest, 1837.
9. Fényes Elek : Magyarország 1859-ben, Pest, 1859.
10. Fényes Elek : Magyarország leírása, Pest, 1847.
11. Fodor Ferenc : A Jászság demográfiája a XVII. században.
12. Gesztelyi Nagy László : A magyar tanya, 1928.
13. Gyárfás István : A jászkunok története, I—IV. k. Budapest, 1873.
14. Kemény György : Heves vármegye közigazdasági leírása, Budapest, 1909.
15. Kogutowicz Károly : Dunántúl és Kisalföld, I—II. k., Budapest, 1930—36.
16. Kolozsváry Gábor : Tiszavölgyi halászat és település, 1928.
17. Montedegói Albert F. : Heves- és Külső-Szolnok vármegye leírása, Eger, 1868.
18. Ludovicus Nagy : Notitiae politico-geografico-statisticae incltyi regni Hungariae. I—II. k., Buda, 1928.

19. Ortway Tivadar : Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig, Budapest, 1882.
20. Palugyai Imre : Jászkun-kerületek és Külső-Szolnok vármegye leírása, Pest, 1854.
21. Réthly Antal : Adatok az Alföld szerkezetéhez. Földr. Közl. 1912.
22. Róna Zsigmond : Magyarország éghajlata, Budapest, 1909
23. Sigmond Elek : A hazai szikesek és megjavítási módjaik, Budapest, 1923.
24. Statisztikai Közlemények ide vonatkozó kötetei.
25. Scheftsik György : J. N. K. Sz. vármegye multja és jelene, Szolnok, 1923.
26. Szalay János : J. N. K. Sz. vármegye talaja, növénytermelése és állattenyésztése.
27. Szokolay Margit : A magyarországi besenyő telepekről, Föld és Ember IX. évf. 1929.
28. Vályi András : Magyarország leírása I-III. kötet 1799.
29. Velics A. : Török kincstári defterek I—II. kötet, Budapest, 1899.
30. Wenczel Gusztáv : Magyarország mezőgazdaságának története, Budapest, 1887.
31. A II. József császár kori térképek ide vonatkozó lapjai.

Életrajz :

1910-ben születtem a Szolnok megyei Abádszalók községben. Középiskoláimat a budapesti községi Eötvös József és m. kir. áll. Toldy Ferenc reáliskolákban végeztem és 1929-ben nyertem érettségi bizonyítványt. 1929—30. tanév II. felétől az 1934—35. tanév végéig a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Karának történelem-földrajz szakos hallgatója voltam és ugyanitt szereztem középiskolai tanári oklevelet. Közben 1932—33-ban katonai szolgálatot teljesítettem. 1935-ben az egyetem művelődéstörténeti pályatételére készült dolgozatommal jutalomdíjat nyertem.

Tartalom :

					Oldal
I. A Tisza-Zagyva-Tarna közti őstáj	—	—	—	—	3
II. Az ember megjelenése a tájban	—	—	—	—	8
III. A táj képének átalakulása	—	—	—	—	10
IV. A török megszállás és a felszabadítás utáni állapotok	—	—	—	—	13
V. A vízsabályozások hatása	—	—	—	—	15
VI. A jelenkori fejlődés iránya	—	—	—	—	17
VII. Forrasmunkák	—	—	—	—	29

